

3. Каталог музея Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов, б/г.

4. Описание исторического музея Черниговской губернской ученой архивной комиссии. – Ч. 1: Церковные древности и предметы христианского культа. – Чернигов, 1904; – Ч. 2: Исторический отдел: быт военный и домашний. – Чернигов, 1905.

5. Черниговский соединенный исторический музей городской и ученой архивной комиссии, в память 1000-летия летописного существования г. Чернигова. Каталог музея. – Чернигов, 1915.

Любов Феоділова

Краєзнавча бібліографія Чернігівщини в науковому доробку діячів Чернігівської губернської вченої архівної комісії

Перші кроки в розвитку бібліографії української книги та поточної національної бібліографії зробили молоді дослідники, безпосередньо пов'язаних з Чернігівщиною, – О.М. Лазаревський (1834–1902), П.С. Єфименко (1835–1908) та Г.О. Милорадович (1839–1905).

1853 р. О.М. Лазаревський надрукував у неофіційній частині «Черниговских губернских ведомостей» «Опыт указателя источников для изучения Малороссийского края в историческом и географическом отношении», який включав 275 книг та статей у періодичних виданнях¹. Позитивно оцінений сучасниками, бібліографічний покажчик мав велике значення як перша вдала спроба бібліографування літератури з українознавства².

Після ретельного допрацювання покажчик під назвою «Указатель источников для изучения Малороссийского края. Вып. 1» у 1858 р. вийшов у світ окремим виданням. Він включав 554 книги й статті, переважно з історії, географії та етнографії України за 1622–1856 рр.

Того ж таки 1858 р. у «Черниговских губернских ведомостях» була надрукована перша робота П.С. Єфименка – рецензія на «Указатель» О.М. Лазаревського³, а згодом – доповнення до нього⁴. П.С. Єфименко чи не вперше висловив думку про необхідність складання повної бібліографії літератури про Україну.

Зі своєрідним продовженням покажчика О.М. Лазаревського виступив Г.О. Милорадович, видруквавши бібліографічний покажчик «Иностранные сочинения о Малороссии», чим поклав початок бібліографуванню зарубіжної літератури про Україну⁵. У листі до Г.О. Милорадовича у 1860 р. О.М. Лазаревський писав: «Хорошо бы Вы сделали, если б осмотрели Черниговских монастырей библиотеки с целью пополнить Ваш указатель иностранных источников, там много есть польских брошюр, печатавшихся в Чернигове и Н.-Северске, очень важных для истории Малороссии».

Важливе місце в історії української бібліографії посідають щорічні огляди літератури з українознавства за 1856, 1857, 1858 рр., оприлюднені О.М. Лазаревським на сторінках «Черниговских губернских ведомостей» під загальною назвою «Украинская литературная летопись». Вони являли собою першу спробу поточного обліку літератури, яка стосувалася України. «Украинскую литературную летопись» намагалися продовжити Г.О. Милорадович та П.С. Єфименко⁶, проте системного характеру ця робота не набула.

Крім «Черниговских губернских ведомостей» певну увагу публікації бібліографічних матеріалів приділяв щотижневик Л.І. Глібова «Черниговский листок» (1861–1863 рр.). Саме на його сторінках

П.С. Єфименко і Г.О. Милорадович опублікували бібліографічні відомості про видання XVII–XVIII ст. друкарень у Новгороді-Сіверському (8 книг), Чернігові (65 книг) та Клинцях (7 книг)⁷.

До складу Чернігівської губернської вченої архівної комісії (далі – ЧАК) вони увійшли відомими вченими, засновниками краєзнавчого бібліографування в Україні, авторами багатьох праць в галузі історії, етнографії, генеалогії українського дворянства. 15 липня 1897 р. почесним членом архівної комісії був обраний О.М. Лазаревський. Висловлюючи подяку комісії, він заявив про своє щире бажання надавати допомогу комісії в її діяльності й, зокрема, зауважив: «Кроме сего, имея в виду, что Черниговская архивная комиссия несомненно озаботится составлением библиотеки, в которой будет сосредоточена по возможности вся литература, обнимающая местную историю, я полагаю бы полезным озаботиться собранием книг, напечатанных в городе Чернигове в XVII и XVIII вв.». Ця настанова стала заповітом видатного історика, який присвятив усі свої сили і життя дослідженню історії Лівобережної України XVII–XVIII ст.

Почесним членом ЧАК був обраний також Г.О. Милорадович, який у 1896–1901 і 1903–1904 рр. очолював комісію і вніс значний вклад у її становлення як архівного і краєзнавчого центру.

Значний інтерес становлять бібліографічні напрацювання члена ЧАК Б.Д. Грінченка (1863–1910) – українського письменника, фольклориста, етнографа і видавця. Особливе місце в його бібліографічній спадщині займає видання «Литература украинского фольклора. 1777–1900. Опыт библиографического указателя», в основу якого покладено бібліографічні матеріали з трьох випусків «Этнографических материалов, собранных в Черниговской и соседних с ней губерниях», виданих в Чернігові протягом 1895–1899 рр.⁸ Варта уваги й думка фольклориста й літературознавця, також члена ЧАК В.В. Данилова, який охарактеризував покажчик Б.Д. Грінченка, як «бібліографічну працю колосальної копіткості, значення якої тим більше, що вона не має попередніх бібліографічних робіт, присвячених українському фольклору».

Цікаво, що Б.Д. Грінченко впорядкував рукописні покажчики до «Черниговских губернских ведомостей» за 1860–1862 рр., які вклесні до річних комплектів газети й до сьогодні зберігаються у Відділі газет та журналів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.

Діяльність ЧАК значно активізувалась у 1903 р. у зв'язку з підготовкою до XIII Археологічного з'їзду в Катеринославі (1905 р.). Для збирання археологічних, історичних та етнографічних даних про Чернігівську губернію була розроблена детальна програма, оприлюднена в 1903 р. на сторінках «Земского сборника Черниговской губернии», «Черниговских губернских ведомостей», а також окремим виданням. Слід зауважити, що вона й на сьогодні не втратила своєї актуальності. Водночас члени ЧАК порушили питання про впорядкування покажчиків статей з історії, археології та етнографії, опублікованих у місцевій періодиці. При обговоренні цього завдання було відзначено, що покажчик до «Черниговских губернских ведомостей» доведений Г.О. Милорадовичем до 70-х рр. XIX ст., відтак залишається лише дещо його переробити та доповнити. Член комісії А.В. Верзилов виявив бажання зробити вибірку статей за 70–80-ті рр., С.С. Бурновський – за 90-ті рр. XIX ст. Щодо покажчика статей, розміщених у «Черниговских епархиальных известиях», який був складений священиком с. Случевськ Стародубського повіту о. Іоанном Жигуновим, слід було зробити лише вибірку статей з археології, історії та етнографії. Як з'ясувалося, над покажчиком до «Земского сборника Черниговской губернии» за дорученням губернської земської управи працював секретар редакції «Земского сборника», член ЧАК І.О. Коновал, який на прохання комісії дав згоду зробити вибірку відповідних статей. Що стосується видань, які припинили своє існування, а саме «Черниговского листка» й «Запи-

сок Черниговского губернского статистического комитета», то скласти покажчик до першого з них дав згоду член ЧАК І.Л. Шраг, а до другого – правитель справ комісії П.М. Добровольський.

Зрештою, у 1905 р. на сторінках «Трудов» побачили світ «Указатель статей по археологии, истории и этнографии, помещенных в «Черниговских епархиальных известиях» за 1861–1905 годы» та «Указатель статей по истории, археологии и этнографии, помещенных в «Земском сборнике Черниговской губернии» за 1869–1905 гг.», а в 1908 р. – «Указатель статей о истории, археологии и этнографии, помещенных в «Черниговских губернских ведомостях» за 1838–1906 гг.», впорядкований членами ЧАК К.Т. Карпинським, Є.О. Корноуховим, П.М. Добровольським та Р.Р. Чернецьким на підставі, на жаль, неповного комплекту часопису⁹.

Згодом ЧАК неодноразово порушувала питання про розробку бібліографічного покажчика літератури з історії краю. У 1908 р. при закритті XIV Археологічного з'їзду В.Є. Рудаков виступив із заявою про необхідність впорядкування бібліографічних покажчиків «Трудов», які видаються архівними комісіями й місцевими археологічними товариствами.

У листопаді 1910 р. ЧАК створила спеціальну комісію, до складу якої увійшли П.Я. Дорошенко, М.А. Доброгаєв, О.Н. Єфимов, Є.О. Корноухов, А.П. Шелухін, а згодом і В.Л. Модзалевський, що мала впорядкувати покажчик літератури з історії Чернігівщини, але завершити цю роботу так і не вдалося.

Кращі традиції краєзнавчого бібліографування, започаткованого членами ЧАК, у другій половині ХХ ст. продовжила й розвинула Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка. До її доробку входять щорічний бібліографічний покажчик «Література про Чернігівську область», що видається з 1972 р., низка видань з історії міст Чернігівської області, тематичних, рекомендаційних та біобібліографічних покажчиків.

Краєзнавче бібліографування характеризується нині підвищеною увагою до періодичних видань дожовтневого періоду та діяльності видатних істориків і краєзнавців – членів ЧАК. Це засвідчує видання «Зведеного каталога-довідника місцевих періодичних видань 1839–1917 рр.», здійснене у 2002 р.¹⁰ У 2003 р. побачив світ бібліографічний покажчик «Періодичні видання Чернігівської єпархії», упорядкований О.Ф. Тарасенком¹¹. Членам ЧАК О.О. Русову та П.К. Федоренку присвячено біобібліографічні покажчики в серії «Історики і краєзнавці Чернігівщини»¹², започаткованій у 2003 р., а історико-краєзнавчі нариси про Ю.С. Виноградського та О.Н. Малинку видано в серії «Люди твої, Чернігівщино»¹³. До речі, випуски серії «Історики і краєзнавці Чернігівщини» визнані в числі кращих за результатами огляду-конкурсу, проведеного Державною історичною бібліотекою України в 2005 р. Усі названі видання включено до повнотекстової ЕБД «Видання обласної універсальної наукової бібліотеки» на сайті бібліотеки <http://libkor.cg.ukrtel.net/resources.html>. Вони також здобули схвальну оцінку з боку провідних фахівців Національної Парламентської бібліотеки України¹⁴.

Безумовно, дожовтневі періодичні видання та бібліографічні покажчики до них, надруковані на початку ХХ ст., на сьогодні є бібліографічною рідкістю. Важливість їх у розвитку сучасних краєзнавчих досліджень, що базуються на напрацюваннях істориків і краєзнавців ХІХ – початку ХХ ст. – незаперечна. Тому створення аналітичної ретроспективної бібліографії дожовтневої періодики є одним з найважливіших напрямків краєзнавчої бібліографії. Позитивного ж результату цієї діяльності можливо досягнути за умови наявності повних комплектів періодичних видань та співробітництва усіх зацікавлених установ і фахівців. На часі підготовка другого видання «Зведеного каталога-довідника місцевих періодичних видань 1839–1917 рр.» з урахуванням колекцій Відділу Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, бібліотеки Ніжинського державного університету ім. М.В. Гоголя та

Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М.М. Коцюбинського. Слід також впорядкувати бібліографічні покажчики до «Земского сборника Черниговской губернии» (1906–1915 pp.), газети «Черниговское слово» (1906–1917 pp.), тижневика «Черниговский листок» (1861–1863 pp.) і «Записок Черниговского губернского статистического комитета» (1866–1872 pp.). Назріла потреба у підготовці бібліографічних покажчиків «Чернігівська губернська вчена архівна комісія» та «XIV Археологічний з'їзд у Чернігові», 100-річчя з часу проведення якого виповнюється у 2008 р., біобібліографічних покажчиків серії «Історики і краєзнавці Чернігівщини», присвячених членам ЧАК Г.О. Милорадовичу, П.М. Добровольському, Б.Д. Грінченку, В.Л. Модзалевському та ін.

Лише спільними зусиллями ми зможемо продовжити бібліографічні напрацювання, започатковані членами ЧАК на початку ХХ ст. і внести свій вклад у скарбницю краєзнавчої бібліографії Чернігівщини.

1. Черниговские губернские ведомости. – 1853. – №№ 45, 46.
2. Журнал Министерства народного просвещения. – 1854. – № 81. – Отд. VII. – С.56-57.
3. Черниговские губернские ведомости. – 1858. – № 36.
4. Там само. – 1860. – №№ 9, 20.
5. Там само. – 1859. – №№ 24 – 31.
6. Черниговские губернские ведомости. – 1860. – № 28; Полтавские губернские ведомости. – 1861. – №№ 3- 8.
7. Черниговский листок. – 1863. – №№ 11 – 12.
8. *Гринченко Б.Д.* Литература украинского фольклора. 1777–1900. Опыт библиографического указателя. – Чернигов, 1901. – 317 с.
9. Указатель статей о истории, археологии и этнографии, помещенных в «Черниговских губернских ведомостях» за 1838–1906 гг. // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов, 1908. – Вып. 7. – Отд. II. – С. 1–142.
10. Зведений каталог-довідник місцевих періодичних видань 1839-1917 pp., наявних у фондах Чернігівської ОУНБ ім. В.Г. Короленка, Чернігівського державного історичного музею ім. В.В. Тарновського, Державного архіву Чернігівської області / Склад. Г.А. Конопацька, Н.М. Волкова, Л.В. Семенюк. – Чернігів, 2002. – 160 с.
11. Періодичні видання Чернігівської єпархії «Прибавление к Черниговским епархиальным известиям» (1906–1911), «Вера и жизнь» (1912–1917): Бібліогр. покажч. / Упоряд. О.Ф. Тарасенко. – Чернігів, 2003. – 158 с.
12. Олександр Олександрович Русов: (Біобібліогр. покажч.) / Скл. і вступ. ст. О.Я. Рахна. – Чернігів, 2004. – 116 с. – (Історики і краєзнавці Чернігівщини; Вип. 2); Павло Костянтинович Федоренко: (Біобібліогр. покажч.) / Уклад.: О.Б. Коваленко, Л.В. Студьонова, В.В. Ткаченко. – Чернігів, 2003. – 24 с. – (Історики і краєзнавці Чернігівщини; Вип. 1).
13. *Пригоровський В.* Залюблений у землю сіверську: (Ю.С. Виноградський): Іст.-краєзн. нарис. – Чернігів, 2004. – 56 с. – (Люди твої, Чернігівщино!); *Його ж.* Родом з Мрина (О.Н. Малинка): Іст.-краєзн. нарис. – Чернігів, 2005. – 63 с. – (Люди твої, Чернігівщино!).
14. *Заморіна Т.* Бібліографічна Чернігівщина: (Огляд видань за 1995–1998 pp.) // Вісник Книжкової палати. – 2000. – № 2. – С. 4-6; *Ї ж.* Бібліографічна Чернігівщина: (Огляд видань за 1999–2003 pp.) // Бібліотечна планета. – 2005. – № 3. – С. 23–25.

Анна Морозова

Публікаторська діяльність членів Чернігівської губернської вченої архівної комісії

Губернські вчені архівні комісії виникли в Росії завдяки ініціативі та наполегливості академіка М.В. Калачова. Їхнє призначення він вбачав не лише в збиранні та опрацюванні документів, а й у